

Fortælle teknik: synsvinkel, fortællerpositioner mv.

Fortælle teknik vedrører den måde hvorpå en tekst er fortalt. Man kan operere med fire forskellige fortællertyper og to synsvinkler som dog sagtens kan være blandet sammen i tekster.

A. De fire forskellige fortællerpositioner

Fortællertyperne er oplistet efter grad af viden sådan at den første ved mindst og den sidste mest:

Åbenlys jeg-fortæller

Kaldes også 1. persons fortæller. Fortællingen fortælles af et jeg som selv er til stede som en af tekstens personer. Jeg'et fortæller hele historien. Synsvinklen er begrænset til jeg'et, og han/hun kan ikke vide nøjagtigt hvad der foregår inde i andre mennesker.

Skjulte fortællere – 3. persons fortællere (– han/hun/den/det):

1. **Objektiv fortæller/kamerafortæller:** fortælleren bruger udelukkende ydre synsvinkel, dvs. beskriver alt gennem handling og fx ikke tanke. Fortælleren registrerer som et kamera, hvad der kan iagttages fra *en bestemt position uden for personerne*. Neutral/objektiv fortællestil uden direkte vurderinger af hvad der sker.
2. **Personal fortæller:** fortælleren skjuler sig bag én af tekstens personer. Der kan forekomme både indre og ydre synsvinkel. Fortællingen fortælles ud fra én persons synspunkt – vi kender ikke andres synspunkter andet end gennem deres handlinger, replikker og personal fortællerens udsagn der registreres gennem ydre synsvinkel. Subjektiv fremstilling. (Der kan evt. forekomme flere personal fortællere i samme tekst – ved vekslende synsvinkel)
3. **Alvidende fortæller:** kan alt og gør alt. Via ubegrænset synsvinkel kan han beskrive så mange personer han vil. Fortælleren kan bevæge sig frit i tid og rum, kan gå ind og ud af personerne. Han har viden om personerne i teksten som de ikke selv har, dvs. stort overblik over fx tanker, handling, fortid, fremtid osv. Han kan bryde ind i handlingen med fortællerkommentarer, fx i form af læserhenvendelser, forudsigelser og refleksioner over personer/miljø/begivenheder. Subjektiv fremstilling.

NOTABENE:

Man må skelne mellem forfatter og fortæller. Det er vigtigt at forstå at de ikke er identiske!:

Forfatter: Den person som har skrevet teksten

Fortæller: Den ”person”, der i fiktionen fortæller historien – den instans, som alt bliver set igennem – den instans, som registrerer, udvælger og ordner begivenhederne.

DOG er denne opdeling under opløsning i autofiktion

B. Synsvinkel:

Det rumlige perspektiv, hvorfra begivenhederne ses:

Indre synsvinkel: fortælleren har adgang til én eller flere personers tanker og følelser

Ydre synsvinkel: fortælleren fortæller fra en position uden for personerne hvorfra han som et kamera registrerer det der kan ses og høres.

Kombineret synsvinkel: den indre og ydre synsvinkel blandes

Vekslede synsvinkel: Fortælleren fremstiller flere personer via enten ren indre, ren ydre eller kombineret synsvinkel.

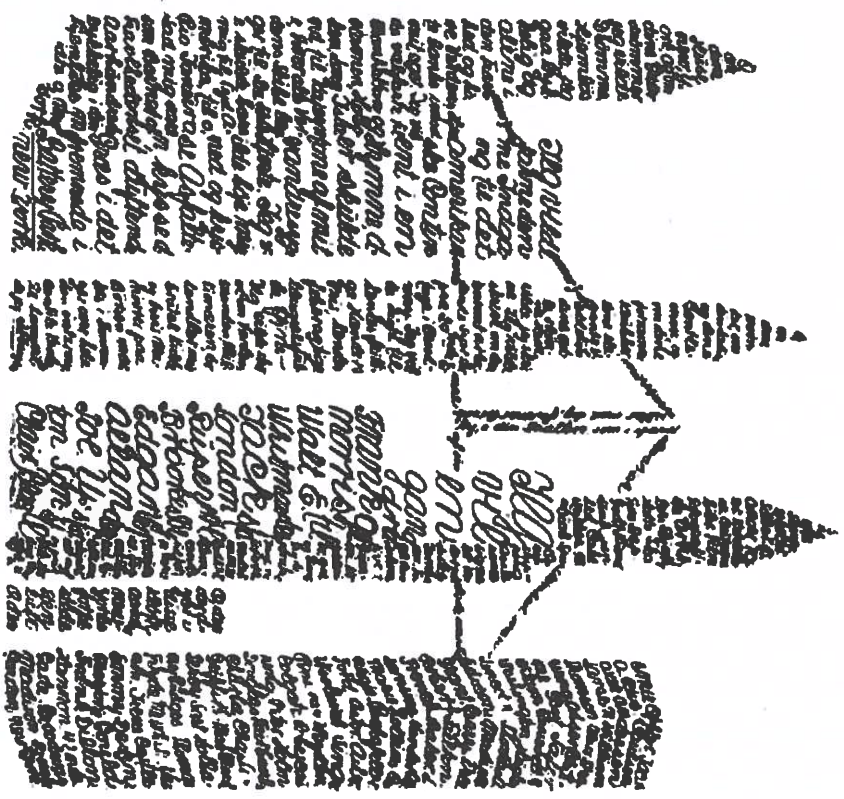
C. andre relevante fagbegreber til karakteristik af fortælle teknik

I en karakteristik af fortælle teknik kan man også overveje relevansen af at analysere følgende:

- a. Tekstens tone
- b. Hvor ligger sympatien?
- c. Fortælles der i nutid, datid, fremtid. Hvilken hensigt/virkning?
- d. Medsyn og bagudsyn
- e. Tekstens fortælle tid og den fortalte tid
- f. Jeg-fortællerens troværdighed
- g. Fremstillingsformer:
  - a. Scenisk (høj deltageringsgrad, lavt fortælle tempo, som på en scene) eller panoramisk (højt fortælle tempo, store tidsspring)
  - b. Beretning
  - c. Beskrivelse
  - d. Dialog/replikker
  - e. Refleksion
  - f. Kommentar, fortællerkommentar

3.2 Komposition

Når vi taler om tekstens komposition i danskfaget, taler vi om tekstens udformning og opbygning, dvs. om de dele, teksten består af, og sammenhængen mellem dem. Man skelner mellem tekstens ydre og indre komposition.

Emil Bønnelycke: New York, 1918.

Den ydre og indre komposition

Den ydre komposition drejer sig om værket rent visuelle og grafiske fremtræden. I romanen og novellen er det f.eks. tekstens opsætning på siden, kapiteldeling, evt. tegninger, forsidebillede, skrifttyper og -størrelser og antal sider. I digte er det antallet af strofer, antal vers pr. strofe, verslængde, tegnninger m.m. I dramaet er det antal akter og scener. For det meste har man ikke særlig meget fokus på denne del af kompositionen i forbindelse med tekstarbejdet, men i visse tilfælde forsøger forfatteren at meddele noget ved hjælp af den ydre komposition, og da kan det være væsentligt at undersøge den nærmere. Se f.eks. på Emil Bønnelyckes (1893-1953) digt *New York (1918)*. Her er den ydre komposition meget iøjnerfaldende. Det er et såkaldt figurdigt.

Den indre komposition angår derimod selve strukturen og udviklingen i tekstens handling og indhold. I den episke fortælling og dramaet er handlingsforløbet i centrum for kompositionsanalysen. I digte kan der også være tale om et handlingsforløb over tid, men fordi digte ofte er mere fokuserede på en tilstand eller oplevelse her og nu end på handling, er det som regel overgangen mellem eller faser i forskellige tilstande, der strukturerer digtet. I det følgende lægger vi ud med at se på den indre komposition i episke tekster, og til slut i kapitlet ser vi nærmere på den indre komposition i lyriske tekster.

Den tredelte opbygning

De fleste episke tekster eller fortællinger falder i tre dele: en begyndelse, en midte og en afslutning. Det beskrev Aristoteles (384-322 f.v.t.) allerede i 300-tallet f.v.t. Ifølge Aristoteles udgør den ideelle fortælling et hele bestående af tre dele: (1) en begyndelse, der indeholder de forudsætninger, der er nødvendige for at forstå handlingen, og hvor personer og miljø introduceres, (2) en midte, hvor modsætninger og konflikter mellem personerne dukker op, og endelig (3) en afslutning, der fremstiller konsekvenserne af de handlinger, der er gået forud. I det følgende giver vi nogle bud på, hvad de tre dele typisk kan indeholde:

- **Begyndelse:** Begyndelsen vil i mange fortællinger ofte være præget af harmoni. Der er endnu ikke sket noget afgørende. Der hersker en velkendt orden. Vi kender det fra utallige Hollywood-film. Begyndelsen kan vi, med inspiration fra opbygningen af eventyr, der ofte følger et "hem-ude-hjem"-skema, kalde fortællingens "hjemmetilstand". Her får vi ofte præsenteret miljøet og de personer, der skal være med i den videre handling. Samtidig får vi dog ofte antydet nogle mangeltilstande (savn, sorg, fattigdom, utrifredshed) hos hovedpersonerne, eller vi aner, at harmonien har en bagside, men der er endnu ikke gået hul på de afgørende begivenheder.
- **Midte:** Fortællingens midte er som regel den største del af fortællingen. Her er vi i begivenhedernes centrum. Her sker uforudsete ting (et jordskælv, et overraskende brev, en ny person ankommer) som bryder harmonien eller den faste orden. Her forsøger personerne at overvinde eller bryde (oprør, skilsmisse, flugt) med de manglende

- **tilstande, der blev antydet i indledningen.** Nu hersker der i stedet orden og disharmoni. Vi er i fortællingens "ude-tilstand". Personerne står over for forskellige konflikt-situationer eller former for modstand (prøvelser i eventyr), som de forsøger at overvinde. I denne proces opnår de ofte mere og mere indsigt, der gør dem stadig bedre til at klare deres problemer.
- **Slutning:** I slutningen bliver den mangeltilstand eller potentielle konflikt, der blev antydet i begyndelsen og forsøgt overvundet i fortællingens midte, nu enten løst (happy end) eller yderligere forværret (unhappy end). I det første tilfælde genetab-les en orden og harmoni, i det andet forsætter uordenen.

In medias res og åben eller lukket slutning

Mange især nyere episke tekster bryder på forskellig vis og mere eller mindre radikalt med idealet om den tredelte opbygning. Vi kender det fra tekster, hvor vi kastes ind midt i handlingen, **in medias res**, som det hedder. Vi mangler tilsyneladende vigtige forudsætninger for at forstå handlingen, vi får hverken introduceret personerne eller miljøet. Vi mangler kort sagt en begyndelse. Det er en måde at starte på, der er med til at skabe spænding. Pludselig er vi midt i begivenhedernes centrum, og vi må selv stykke forudsætningerne sammen, for at forstå hvad der sker.

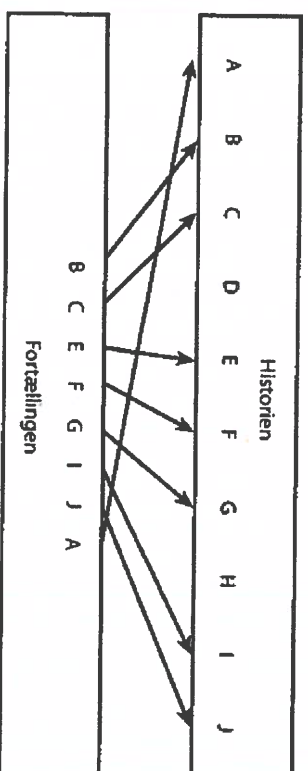
Man skelner mellem en **lukket slutning**, hvor læseren oplever, at aiting faldet på plads, og alle tråde i fortællingen samles til sidst, og en **åben slutning**, hvor der ikke gives nogen klar løsning på midterdelens konflikter og mangeltilstande. Her er det i højere grad op til læseren selv at vurdere resultatet af det, der er sket. Åbne slutninger bryder med det klassiske ideal om, at slutningen skal vise os konsekvenserne af det, der sker i midterdelen. Åbne slutninger er særligt fremtrædende i nyere litteratur.

Endelig kan enkelte nyere tekster tilsyneladende helt mangle de mangeltilstande og konflikter, der i traditionelle tekster antydes i begyndelsen og bliver forsøgt overvundet i tekstens midterdel. Teksterne beskriver blot hverdagsituationer, og man skal se godt efter for at opdage de mangler eller konflikter, der skjuler sig under tekstens overflade. Det ser vi blandt andet eksempler på i Helle Helles og Maja Lucas' noveller.

Fortællingen og historien

Når en forfatter fortæller en historie, fortæller han eller hun ikke hele historien og fortæller heller ikke nødvendigvis begivenhederne i den tidsmæssige rækkefølge, de er sket. Nogle tekster springer som sagt begyndelsen over (in medias res), selvom vi ved, at der er gået noget forud i historien. Nogle tekster starter med at fortælle slutningen på historien (in ultimas res). Andre tekster benytter sig af store tidsspring i handlingen, men vi ved jo, at tekstens personer også har levet i de mellemliggende perioder. Atter andre tekster har måske ligefrem collagens form, så begivenhederne i historien kommer i en helt anden rækkefølge, end de er sket. Det stiller store krav til læseren. Man kan med andre ord skelne mellem

selve historien og måden, den er fortalt på – dvs. mellem historien og fortællingen om den. På engelsk skelner man tilsvarende mellem *story* og *plot*.

Eksempel på, at en fortælling kan springe i tiden og bryde med historiens kronologi.

Kronologi, flash back og flash forward

Når de enkelte begivenheder i en fortælling følger efter hinanden i den tidsmæssige rækkefølge, de er foregået i, taler man om en kronologisk komposition. Mange tekster bryder som nævnt med kronologien. Det kan ske ved, at der springes tilbage til begivenheder, der har fundet sted tidligere i historien. Det kaldes **flash back** eller tilbageblik. Kronologien kan ligeledes brydes ved, at der springes frem i tiden til begivenheder, der sker senere i historien. Her taler man om **flash forward** eller foregribelse.

Forskellige former for indre komposition

Kompositionen i en episk tekst kan være skabt med flere formål for øje, men grundlæggende forsøger den at fortælle historien, så vi læsere ønsker at læse videre. Aller tydeligst kommer det til udtryk i krimien, der lægger forskellige spor ud for at pirre vores nysgerrighed, men først giver os den endelige historie, når vi nærmer os slutningen. Her er kompositionen først og fremmest skabt for spændingens skyld. Måske er den ligefrem opbygget efter den såkaldte berettermodel (side 300) med et anslog, der skal fange læseren, og et klimaks hen imod slutningen, hvor konflikten kulminerer, og trådene i historien endelig samles. Andre kompositioner kan være skabt med henblik på at lægge op til et overraskende vendepunkt i fortællingen, de kan være organiseret, så de belyser et bestemt tema eller nogle bestemte karakterer bedst muligt, eller de kan have collagens eller netværkets form, fordi de måske ønsker at vise, at virkeligheden ikke altid kan passes ind i en sammenhængende fortælling. Nedenunder følger en række eksempler på forskellige former for indre komposition i episke tekster.

Oversigt over den indre komposition i episke tekster

Betegnelse	Beskrivelse
Tredelt opbygning	Begyndelse, midte og afslutning.
Kontraktmodel	Kontrakt, kontraktbrud, ude-situation, prøve, genetablering af kontrakt. Ses f.eks. i folkeeventyr. Se uddybning (side 75).
Hjemme-ude-hjem	Eksposition, konfliktfase, løsningsfase. Ses f.eks. i folkeviser og folkeeventyr.
Kronologisk opbygning	Fortællingens enkelte dele kommer kronologisk efter hinanden i den rækkefølge, de er sket.
Genremodel	Anslag, præsentation, uddybning, point of no return, konfliktoptrapning, klimaks og udførelse. Se uddybning (side 300).
In medias res og in ultimas res	I "in medias res"-optakten kastes læseren fra begyndelsen ind i begivenhedernes midte. Denne optakt er god til at skabe drama og spænding. I "in ultimas res"-optakten får læseren slutningen til at begynde med. Det benyttes ofte i krimier.
Flash back og flash forward	Henholdsvis spring bagud og spring fremad i tid. Ses f.eks. hos Scherfig i <i>Det forsvante forår</i> (1940).
Lukket eller åben slutning	Ved en lukket slutning falder alting falder på plads til sidst i fortællingen, og ved en åben slutning gives der ikke nogen klar løsning på fortællingens konflikter og problemer.
Rammerfortælling	Den centrale fortælling er indrammet af en situation eller fortælling, hvorfra den centrale fortælling fortælles. Ses f.eks. hos Blicher i <i>Silfild opvågner</i> (1828).
Dokumentfiktion	En fortælling bestående af eller med dokumenter, der efterligner et bestemt medies kommunikationsform (sms, brev, dagbog m.m.), som regel et medie til personlig kommunikation. Ses f.eks. i Merete Pryds Helles sms-novelle <i>Jeg tror jeg elsker dig</i> (2008) og i Blichers <i>En landsbydødens dagbog</i> (1824).
Kinesisk æske-system	Fleere fortællinger inden i hinanden. Ses f.eks. i Karen Blixens <i>Dykteren</i> (1958).
Collage	En sammenstilling af forskellige tekstelementer, der ikke holdes sammen af en handling eller en kronologi, men godt kan kredse om et tema eller en overordnet idé. Ses f.eks. i Peer Hultbergs <i>Requiem</i> (1985).
Parallelkomposition	To eller flere fortællinger, der løber parallelt, evt. krydses hinanden eller spejler hinanden.
Cirkelkomposition	Begynder og slutter ens. Ses f.eks. i Herman Bangs <i>Irene Holm</i> (1890).

Andre gode ting til undersøgelse af kamp?
 - Verdepunkter i tekster
 - Centrale begivenheder

Betegnelse	Beskrivelse
Hypertekst	Fortællinger, der består af flere små tekster eller fortællinger, som læseren kan navigere valgfrit rundt mellem. Ses f.eks. i Svend Åge Madsens <i>Dage med Diam</i> (1972) og i Merete Pryds <i>Helte og Morten Søndergårds</i> (Liv Mørk) <i>Begravelsen</i> (2011).
Netværkskomposition	Et netværk af fortællinger, der griber ind i hinanden. Ses f.eks. i Hultbergs <i>Byen og verden</i> (1992).
Simultankomposition	Den samme historie fortælles fra forskellige synsvinkler. Ses f.eks. i Durrells <i>Alexandria-kvarteren</i> (1960).

Indre komposition i lyrik

Digte er først og fremmest kendetegnet ved at have fokus på beskrivelser af følelser og stemninger, af tilstande, men digte bevæger sig bestemt også. Der sker noget nyt fra verslinje til verslinje, og bevægelserne følger ofte bestemte kompositionsprincipper. Man kan skelne mellem forskellige typer (Skjurm-Nielsen, 1986), som vi skal se nærmere på i det følgende, og der kan godt være flere kompositionsprincipper på spil i det samme digt, men et af dem vil ofte være det dominerende.

Tidslig fortællende: Her er der et tale om en handling, hvor noget følger efter noget andet i et tidsligt forløb. Det kan være en begivenhed, der forløber over et bestemt tidsrum, det kan være et forløb fra morgen til aften eller fra sommer til vinter. Det tidsligt fortællende digt kan i nogle tilfælde minde om prosa (jf. prosalyrik).

Logisk argumenterende: Her er digtet opbygget som en argumentation med påstande og belæg. Ses ofte i politiske digte, bl.a. hos Ivan Malinowski.

Kontrast eller overgang: Digtet er bygget op omkring en modsætning eller overgang mellem forskellige områder eller tilstande, f.eks. mellem kultur og natur, mellem levende og dødt, mellem jord og himmel, mellem legeme og sjæl osv. Kendes fra både barokkens og romantikkens lyrik.

Cirkel: I mange digte viser slutningen tilbage til begyndelsen, således at slutningen (måske i let varierende form) gentager ord og vendinger fra indledningen.

Pointneret slutning: Her lægger digtet i begyndelsen og midten op til bestemt slutning, men pludselig sker der en drejning, og vi får en helt uventet udgang. Vi kender det fra visen. Den pointnerede slutning ses hos f.eks. Benny Andersen og Piet Hein.

Vending: Her betyder digters slutning, at vi pludselig må omfortolke eller se det, vi lige har læst, i et nyt perspektiv.

Sidste linje: Er i familie med den pointerede slutning og vendingen, men her bygger digtet op til sidste linje.

System: Her er digtet bygget op omkring et fast system, som de enkelte dele udfylder. Det kendes fra systemdigtningen i 1960'erne.

Gentagelse: I familie med systemet er gentagelsen, hvor et enkelt udtryk eller ord med fæste mellemrum gentages og fungerer som afsæt for refleksioner eller beskrivelser.

Springet: Digtet springer pludselig og uformidlet fra et emne til et andet. Kendes fra moderne lyrik og ikke mindst fra Haiku-digtningen. Springet møder vi også i den såkaldte interaktionslyrik (side 80) eller flerstemmige lyrik, hvor der ofte springes fra den ene stemme til den anden, fra det ene rum til det andet, eller fra det ene stilistiske udtryk til det andet.

Opgaver til komposition

1. Pararbejde: Undersøg kompositionen i Pia Juls novelle *Opgang 2001*.
2. Pararbejde: Materiale (et digt, hvor de enkelte verselinjer er klippet ud og blandet). Forsøg nu at sætte verslinjerne sammen i den rækkefølge, digteren har skrevet dem. Overvej, hvilken komposition eller bevægelse, der dominerer i digtet.
3. Pararbejde: Hvilke kompositioner er dominerende i de to digte nedenfor?

Det er som om
ingen strøm kan drukne mig
ingen sorg kan kvæle mig
helt -
det er som om
kærlighed kommer til mig
over alle have,
fordi en blød streng altid svinger
i mig -

Gustaf Munch-Perersens: Samlede skrifter 1. Kunst og Kultur, 1959, s. 101.

Vi dansede tæt
Jeg mærkede straks
at vi godt kunne li' hinanden

Jeg gav dig et kys og fik så et knus
Som fik mig til at tabe vejret

Der var noget hårdt
Inde i mit bryst
Som derved gik itu
et eller andet der skete
Jeg følte mig ramt
Var det mit hjerte
Der endelig var smeltet
Eller en blodprop?

Kristen Bjørnhjær: Vi dansede tæt ... i: Kristen Bjørnhjær: Kage søger mig. Brøndums Forlag, 1980.

At lave en personkarakteristik

En personkarakteristik er en del af analysearbejdet med en tekst. Man skal samle oplysninger om den person man skal karakterisere. – Men man skal også bearbejde disse oplysninger, fortolke og vurdere dem, så man danner et samlet billede af personen.

Nedenunder finder du en liste over nogle af de elementer man kan lede efter hos en person i en tekst. Det er klart at man ikke altid kan få svar på alle spørgsmålene. Der er tale om en generel model, og ikke alle punkter vil være relevante for den specifikke personkarakteristik. Vær opmærksom på det i en konkret analyse! Du skal kun interessere dig for de oplysninger, som på en eller anden måde er vigtige for vores opfattelse af personen, og som er vigtige for analysen og fortolkningen.

De første punkter er meget konkrete og normalt lette at finde svar på. Senere bliver det sværere og mere abstrakt.

1. Data og sociale kendetegn:

- navn (evt. symbolik), køn, alder
- erhverv, økonomi, uddannelse
- boligform
- sociale netværk (familie, venner, bekendte)
- interesser.

2. Fysisk karakteristik:

- hvordan beskrives personens krop og ansigt
- påklædning
- gestik/bevægelser og mimik, helbred mv.

3. Psykologisk karakteristik:

- Hvilke karaktertræk (fx tålmodig/utålmodig, åben/lukket, aktiv/passiv, ilter/rolig mv.), er kendetegnende for personen?
- Selvopfattelse (selvtillid, selvværd)?
- Følelsesmæssige situation? (fx psykisk helbred og humør)

4. Forholdet til andre:

- Hvordan optræder personen over for andre?
- Hvilke relationer indgår personen i, og hvad kendetegner disse?
- Hvad betyder andre for ham/hende? er han/hun del af en gruppe eller isoleret?
- Har han/hun træk tilfælles med andre, og er der andre der danner modsætninger til ham/hende? (dvs. kontrastpersoner eller parallelpersoner)

5. Kulturelle kendetegn:

- **Normer:** følger personen faste normer (=leveregler) fx med hensyn til opførsel, arbejde, seksualitet, religiøsitet mv? Undertrykkes personen af normer eller undertrykker personen med normer? Er personen normbryder eller normfølger?
- **Værdier:** hvad er vigtigt for personen? Hvilke standpunkter/meninger har han/hun? Er de pågældende værdier bevidste/erkendte eller ubevidste/uerkendte for personen? Under dette punkt kan man sammenfatte nogle af oplysningerne fra 1 til 6.

6. Årsager:

- angiver teksten nogle årsager til eller forklaringer på at personen er som beskrevet i punkterne ovenfor? Hvordan er karakteregenskaberne/normerne/værdierne opstået? Hvem eller hvad har påvirket personen? (fx forældre, venner, samfund, fortidige hændelser)

7. Udvikling:

- sker der en ændring eller udvikling med personen i løbet af teksten?
- Hvad forårsager ændringen/udviklingen? Er den pludselig, eller har den karakter af en længere proces?

NOTABENE! Det er ikke muligt at lave en skarp adskillelse mellem ovenstående punkter: Nogle kendetegn kan måske nok siges at være fysiske, men de har så stor indflydelse på personens psyk, at de også kan placeres her. Det skal du ikke gå op i. Det vigtigste er at bruge oversigten til at indfange særlige personlighedstræk ved de centrale personer i teksten. Om kendetegnene præcist kan beskrives som fysiske, psykiske, sociale eller kulturelle er mindre vigtigt. For pointen er jo at det hele hænger sammen, og skal munde ud i en samlet analyse og fortolkning.

Direkte og indirekte personbeskrivelse

Personkarakteristikken bygger på de oplysninger du får om en given person i en tekst. Fortælleren/forfatteren kan servere disse oplysninger på to forskellige måder:

1. **Direkte personbeskrivelse:** kan fx være personens data, ydre udseende, beskrivelse af væremåde og karaktertræk (se punkter ovenfor).
2. **Indirekte personbeskrivelse:** du får dit kendskab til personen gennem det han/hun tænker (tankegengivelse), siger (replikker), gør (handlingsbeskrivelse).

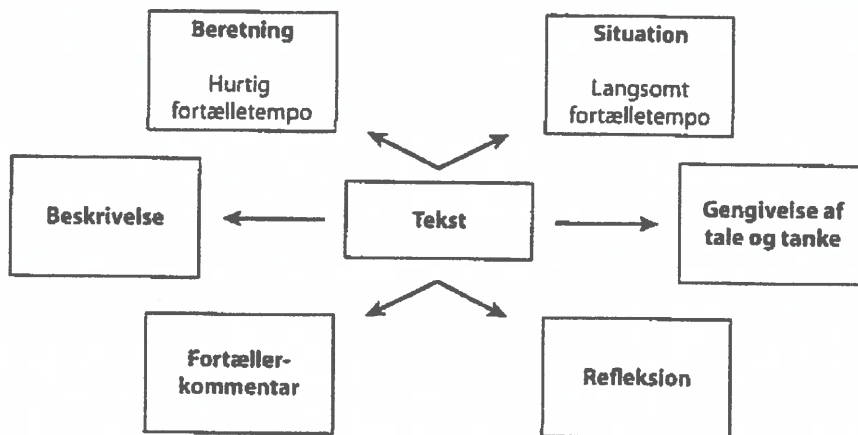
Den direkte personbeskrivelse er ret enkel at lave: det drejer sig om at samle og ordne tekstens oplysninger. Man skal dog være opmærksom på at den direkte personbeskrivelse også oftest siger noget indirekte om personen.

Den indirekte personbeskrivelse kræver mere selvstændigt analysearbejde. Da oplysningerne om personens væsen er indirekte, må vi selv slutte os til hvordan personen er ud fra hans/hendes tanker, replikker og handlinger. Der lægges altså mere arbejde ud til læseren.

NOTABENE! Hvis du i din analyse kommer med nogle iagttagelser om personers ydre kendetegn er det vigtigt, at du følger iagttagelserne op med velbegrundede fortolkninger af, hvad disse ydre kendetegn kan fortælle om personernes personligheder og/eller om de særlige konfliktsituationer de måske befinder sig i. Gør du ikke det, vil sådanne iagttagelser blot fremstå som ligegyldige.

3.4 Fremstillingsformer

Forfatteren kan benytte sig af en række forskellige fremstillingsformer (fortællemåder), der styrer fortælletempoet, og hvor tæt på begivenhederne, personerne og miljøet vi som læsere kommer.

Fremstillingsformer

Situation (scenisk fremstilling)

I situationsfremstillingen, der også kaldes scenisk fremstilling, er vi direkte i handlingens midte. Man har som læser en fornemmelse af at være tæt på begivenhederne. Tingene sker her og nu, så at sige for øjnene af os, som i en film. Den fortalte tid, begivenhederne strækker sig over, falder i situationsfremstillingen nogenlunde sammen med fortællertiden – dvs. den tid det tager at fortælle forløbet. Der er ofte mange detaljer og direkte tale med i situationsfremstillingen. Fortælletempoet er lavt.

Vi er nødt til at aflyse det, siger han, og hun svarer, at det kan der ikke være tale om. Det er alt for sent, gæsterne er sikkert allerede på vej, lysene står på bordet og hun har sorbet i fryseren. Men de mangler stadig badeværelset, som en af dem bliver nødt til at gøre rent, og bagefter kommer så bordbomberne og hendes hår, der skal sættes, det sidder virkelig dårligt, der er slet ikke styr på det.

Han skubber hende ned i sofaen. Jeg kan ikke gennemføre det, siger han, det kan ikke lade sig gøre. Hun fjerner hans hånd og rejser sig, siger, at det burde han have tænkt på lidt tidligere, de skylder faktisk denne fest. Hvor mange gange har de ikke siddet

Uddrag:

Ole Schultze Larsen: "Håndbog til dansk", Systime, 2015

hos venner og bekendte, spist deres laks og drukket deres champagne, hvilket minder hende om, at hun skal ud og se til stegen, og hvis han vil være så venlig at gå ned i kælderens og hente de sidste stole imens. Han siger, at han ikke kan holde det ud, hun svarer, at det vel er det mindste, han kan gøre; bagefter kan han for hendes skyld sidde og græde i sofaen, til gæsterne kommer.

Helle Helle: En stol for lidt. I: Helle Helle: Rester. Samleren, 1996. s. 29.

Beretning (panoramisk fremstilling)

I beretningen eller den panoramiske fremstilling bliver et langt tidsforløb fortalt i korte træk og uden detaljer, eller der bliver fortalt om begivenheder, der foregår flere steder på én gang. Synsvinklen er placeret højt oppe over det, der foregår, således at fortælleren kan overskue eller "panorere" over store tidsmæssige forløb eller se, hvad der sker flere steder samtidig. Som regel benyttes beretningen til at give læseren nogle vigtige forudsætninger for historien. Den benyttes ofte i starten af en fortælling eller i overgangen mellem forskellige scener, der tidsmæssigt ligger langt fra hinanden og kræver en kort præsentation af den mellemliggende periode. Når længere tidsforløb bliver fortalt i korte træk, dvs. når fortællertiden er kortere end den fortalte tid, så taler man om, at fortællertempoet er højt. Det ser vi et eksempel på i det følgende tekstuddrag:

Dette er Historien om den unge Ørn, der som gulnæbbet Unge blev funden af nogle Drengene og bragt ind i den gamle Præstegaard, hvor nænsomme Mennesker tog sig af den og fik den kær, saa man ikke senere formaaede at skille sig ved den. Ligesom Eventyrets "grimme Ælling" voksede den op her mellem skræppende Ænder og kaglende Høns og brægende Faar, og saa vel befandt den sig efterhaanden i disse Omgivelser, at den blev baade stor og bred, ja – som Præsten sagde – "formelig lagde sig Mave til."

Henrik Pontoppidan. Ørneflugt. I: Sandinge menighed og andre noveller og skitser. Gyldendal, 2002.

s. 343

Panorama

Beskrivelse

Beskrivelser møder vi i næsten alle tekster. Det kan være beskrivelser af et miljø eller et menneskes ydre, hans udseende eller adfærd, men det kan også dreje sig om en beskrivelse af et menneskes indre. I mange ældre episke tekster kan beskrivelser af et landskab eller af et menneskes udseende ofte have en symbolsk funktion. Det ydre bliver et udtryk for det indre. Desuden kan den måde, miljøer og personer beskrives på, pege på centrale tematiske forhold i fortællingen. I den beskrivende fremstillingsform bruger fortælleren lang tid på at fortælle om detaljer. Den fortalte tid står næsten stille. Her følger en miljøbeskrivelse, der samtidig indeholder en tydelig vurdering fra fortællerens side.

Tæt udenfor Landsbyen Ilum ligger den saakaldte Galgebakke. Man kommer derop ad en smal Sti, der snor sig mellem Pløjemarken og unge Plantninger af Gran og Fyr. For hvert Skridt, man stiger til Vejrs, vider Synskredsen sig ud omkring En; og naaer man tilsidst Højens skaldede Top, har man hele Herredet liggende milevidt udbredt for sine Øjne – til de tre Sider omgivet af Landets gamle Vogter, det gendarmblaa Hav, hvis Bølgehære skimtes i det fjærne.

Der hviler en inderlig Enfold over det kønne, frodige, tæt befolkede Landskab. Ingen dristigt svungne Linjer, ingen himmelstormende Tinder eller svimlende Afgrunde. I tunge, fede Muldbølger skyder Landet sig roligt og ensformigt frem fra Stranden, snart bærende fredelige Skove, Landsbyer, Kirker og Møller paa sin Ryg, snart redende trygge Lejer for sindigt flydende Bække og spejlblanke Aaer.

*Henrik Pontoppidan: Ilum Galgebakke. I: Sandinge menighed og andre noveller og skitser
Gyldendal, 2002 s. 463.*

Refleksion

Refleksion møder vi, når jegfortælleren eller den alvidende fortæller gør sig tanker om en situation, en tilstand eller et emne, der er knyttet til handlingen. Når fortælleren derimod gengiver tanker og overvejelser hos personer i historien, taler man om tankereferat (jf. senere).

Det er allerede blevet aften. Jeg ved ikke helt, hvor dagen blev af. Jeg ved ikke, hvor alt det, jeg alligevel havde vænnet mig til blev af. Min mor, min far, skolen, tvillingerne. Det som jeg kendte som mit dagligliv, det, jeg vågnede op til, og tog for givet. Nu tager jeg ingenting for givet længere, eller jo måske netop bare det.

Merete Pryds Helle: Ud og vende Dansk lærerforening, 2010. s. 5

Og dog havde et Folk levet i dette landskab i tusind Aar, var blevet formet af dets Muld og Vejrlig, og havde selv præget det med sine Tanker, saa at det ikke længere kunne siges, hvor det enes Væsen holdt op og det andet begyndte.

Karen Blixen: Sorg-Ayre I: Vinter-eventyr 6 udgave Gyldendal, 2001. s.204

Gengivelse af tale og tanke

I de fleste fortællinger indgår der dialog – dvs. samtale mellem personerne – og vi kan desuden have adgang til en persons indre tankeverden. Ser vi først på talen, kan vi skelne mellem direkte tale, indirekte tale og dækket tale.

Direkte tale benyttes, når fortælleren ordret gengiver en persons replikker, som om det var personens egne. Direkte tale kan desuden afsluttes eller indledes med et led, der angiver hvem der taler. Endelig ser man ofte, at der anvendes citationstegn ved direkte tale.

- - Jeg har været på indkøb, sagde Peter.
- Han sagde: "Jeg kommer snart."

Indirekte tale er der derimod tale om, når fortælleren selv fortæller, hvad personerne sagde. Dermed træder fortælleren selv tydeligere frem i fortællingen end ved den direkte tale. Replikkerne skal ikke opfattes som fuldstændig ordrette. Desuden skiftes der i indirekte tale fra nutid til datid, jeg erstattes med han/hun, og der benyttes ikke citationstegn.

- Peter svarede, at han havde været på indkøb.
- Han sagde, at han snart ville komme.

Dækket direkte tale er en mellemting mellem direkte og indirekte tale, hvor fortælleren lever sig ind i en person og fortæller, hvad han sagde, og ofte også hvad han lagde i det.

Dækning kan bruges til at skabe sympati for en person eller omvendt gøre grin med vedkommende ved at efterligne hans måde at sige ting på. Der sker i øvrigt de samme skift fra nutid til datid og fra jeg til han/hun som i indirekte tale.

- - Hvor havde han da været? Han havde da bare været ude for at købe ind.
- - Han skulle nok komme.

Tankereferat eller dækket tanke er en gengivelse af en persons indre tanker og følelser og er som regel præget af personens egne ord og vendinger. Heller ikke her bruges der citationstegn eller andre markeringer. Er der tale om længere passager med tankereferat, taler man om **indre monolog**.

Tea gik ind i stuen og satte sig i den lave vindueskarm – stole var der jo ikke. Hun følte sig ulykkelig og mishandlet og kom til at græde; var det en forandring til det bedre? Nej, så var det gamle hus derhjemme langt kønnere, selv om det var simpelt nok. Tårerne løb ned ad hendes kinder. Det var et kors Gud havde lagt på hende, altid at kæmpe med fattigdom og usselhed.

Hans Kirk: Fiskerne. Gyldendal, 1928. s. 12.

I særlige tilfælde, hvor tankereferatet har karakter af meget associative og springende tankestrømme, der skal efterligne den måde, tanker tilfældigt kan dukke op i bevidstheden, taler man om **stream of consciousness**.

Fortællerkommentar

Fortællerkommentar er der tale om, når fortælleren kommenterer handlingen, vurderer personerne eller henvender sig direkte til læseren. I det sidste tilfælde kan det ofte opleves som et brud på selve fortællingen og fiktionen. Den følgende sætning, der afslutter Pontoppidans fortælling *Ørneflugt* (1894) er en klassisk fortællerkommentar, der kommenterer fortællingen og ligefrem fortæller læseren, hvad han skal lære af den: "For det hjælper alligevel ikke, at man har ligget i et Ørneæg, naar man er vokset op i Andegaarden". Ofte afslører fortællerkommentaren sig ved, at der skiftes fra datid til nutid.

Opgave til konflikter

1. Pararbejde: Tænk på de romaner, I har læst, eller film I har set, og find blandt dem eksempler på historier, der er bygget op omkring forskellige ydre og indre konflikter.

Tid og miljø

Tid og miljø i en tekst er helt afgørende at bestemme. De udgør rammen om det motiv, teksten kredser om, de er udvalgt af forfatteren for at skabe en bestemt stemning eller synliggøre en bestemt problematik, og valget af dem er ikke mindst med til at bestemme de muligheder og begrænsninger, personerne i teksten har.

Tid: Lad os starte med at se på tiden. Teksten kan foregå i en bestemt historisk tidsperiode, der sætter rammerne for, hvordan personerne i teksten tænker, og hvilke normer og traditioner, de lever efter. Forskellige ting i teksten vil ofte henvise til perioden. Der kan være direkte omtale af tiden, herunder omtale af virkelige personer og begivenheder, der præcist knytter historien til en bestemt tidsperiode. Eller perioden kan mere indirekte afsløres af de ting, der omgiver personerne (tøj, bolig, transportmidler osv.)

I nogle tekster kan det være svært at bestemme den historiske tid. Her er det dog ofte en pointe og en måde at vise, at de problemstillinger, teksten tager op, er helt grundlæggende og almene for mennesker, uanset tid og sted. Det ser vi f.eks. i eventyr, der foregår i en ubestemt fortid ("Der var engang...").

Tekstens tid kan ligeledes være en bestemt årstid eller en bestemt tid på døgnet. Lyrikken er årstiden eller tid på døgnet ofte i fokus. Foråret kan være et symbol på vækst og fornyelse, mens natten måske bliver en tid for selvansøgelse og angst. Et digt kan forløbe fra årstid til årstid, ét andet fra morgen til aften.

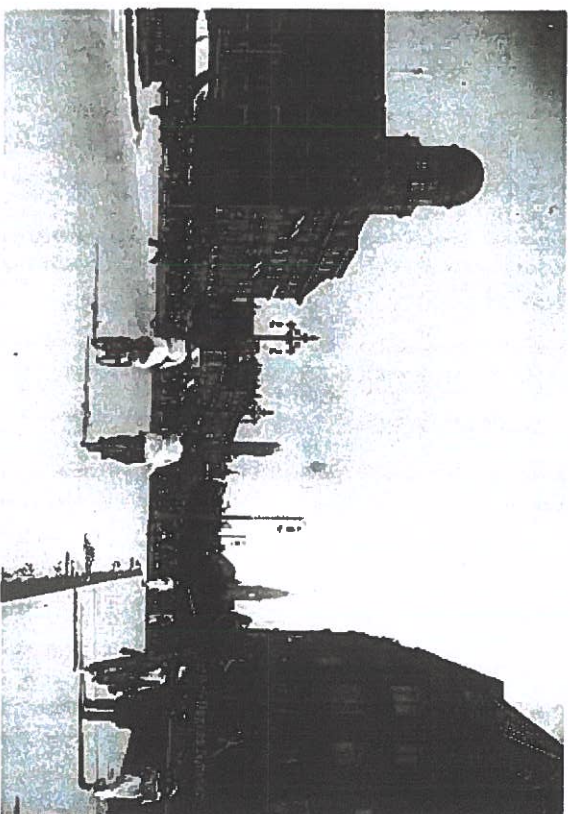
Miljø: Ser vi på tekstens miljø, omfatter det de konkrete steder og sociale miljøer, hvor tekstens handling foregår. Man kan skelne mellem det fysiske og det sociale miljø:

1. **Det fysiske miljø** er netop de konkrete steder, handlingen udfolder sig. Der kan være tale om et natur-miljø (skov-, hav-, bjergområde) eller et kultur-miljø (by, virksomhed, havn), om et inde-miljø (stue, hus) eller et ude-miljø (have, skov, vej osv.). I mange tekster er de forskellige miljøer ladet med symbolisk betydning. I folkeviserne er naturen som regel fyldt med farer, mens hjemmet repræsenterer sikkerhed. I tekster fra 1800-tallet kan naturen omvendt stå for det ægte og uspolerede, mens byen repræsenterer det kunstige og bedrageriske.
2. **Det sociale miljø** udgøres af de sociale grupper, tekstens personer færdes i. Hvilken social status har personerne? Hvilket uddannelsesniveau har de? Hvilket ungdoms-

3. Psykisk miljø: stemning, følelser, sindstilstande Hvordan personer påvirkes af miljøer/ omgivelser/andre personer

miljø eller etrisk miljø kommer de fra? Som regel kan det sociale og kulturelle miljø aflæses i personernes adfærd, tøj, talemåder, vaner, boligindretning og bosted.

I flere tilfælde kan teksten bestå af to eller flere fysiske eller sociale miljøer, der repræsenterer noget forskelligt eller ligefrem er hinandens modsætninger. Miljøer, der på denne måde står i kontrast til hinanden, peger ofte på nogle grundlæggende tematiske forhold i teksten. Mange romaner fra 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet handler således om social opstigning fra en lavere social klasse til en højere, eller omvendt om social deroute, hvor personer mister alt og ender på samfundets bund.

Vesterbrogade i København, ca. 1920.

Undertiden ligner det fysiske og sociale miljø, vi møder i tekster overhovedet ikke vores egen verden. Der kan være tale om et fantastisk univers, hvor ting sker, der bryder med naturlovene og ikke kan lade sig gøre i den verden, vi kender. Eller der kan være tale om et absurd univers, der blot forekommer mærkeligt og ganske ulig det, vi kender. Fantastiske eller absurde verdener møder vi f.eks. inden for eventyrgenren, science fiction-genren og inden for den såkaldte magiske realisme.

Model til analyse af sprog, stilistik og argumentation

Stilistiske virkemidler:

- metafor
- sammenligning
- symbol
- besjæling (konkrete ting får menneskelige egenskaber)
- personifikation (abstrakte begreber får menneskelige egenskaber)
- begreberne realplan/billedplan (relevante for alle ovenstående fem stilfigurer)
- modsætningsfigurer/antiteser
- hyperbel (overdrivelse)
- litote (underdrivelse)
- gentagelse (anafor, epifor, triaden)
- ironi, sarkasme
- udråb
- apostrofen (ak, åh, oh)
- retorisk spørgsmål

tegnsetning mv

- bevidst og betydningsbærende brug af fx !, ..., ? og -. Påfaldende brug af komma og punktum
- kursiveringer, fed skrift eller kapitæler/store bogstaver

Ordklasser:

- substantiverne (abstrakte/konkrete, stilstand/handling mv. Mange sb giver ofte indtryk af tyngde, stilstand, beskrivelse)
- verberne (handling, tilstand, forandring, sansning) - mange verber giver ofte høj aktivitet
- imperativ/bydeform
- adjektiver (beskrivende, vurderende, positiv/negativ ladning)
- pronominer (jeg, vi, dem, os osv.) – fremhæves fx jeget ved at stå først i sætningerne?

Semantiske skemaer og sproglig stil:

- hvilke overordnede betydningsområder henter en tekst sit ordvalg fra? Hvordan hænger teksten betydningsmæssigt sammen?
- Hvilke konnotationer/medbetydninger har ordene?
- Høj/lav stil, formel/uformel, følelsesladet/saglig, gammeldags/moderne, talesprog/skriftsprog, simpelt/kompliceret, abstrakt/konkret, litterær/lyrisk/dagligdags, fremmedord osv. osv.
- Tekstens tone og stemning (højstemt, ironisk, sarkastisk, dyster, optimistisk mv.)
- Parataktisk vs hypotaktisk stil
- Højt/lavt lixtal? (tekstens sværhedsgrad)
- Er ordvalget overvejende neutralt, positivt eller negativt ladet?
- Hvilken sproglig stil er der tale om? Er det hverdagsprog, evt. med talesprogstræk og slangudtryk, eller er sproget formelt, højtideligt eller abstrakt?
- Stilens nulpunkt (= sammenligningsgrundlaget for stilistisk afvigelse) er karakteriseret ved:
  - o overvægt af prototypiske ord (rød ≠ lyslilla)
  - o overvægt af basisniveauord (hus ≠ murer mestervilla)

- mangel på særlige kendetegn (dvs. overraskelser) i forhold til ordvalg og sætningsstruktur

Rim, rytme og klang (både i prosa og lyrik):

Vokalers klang:

- Lyse, lette vokaler (fortungevokaler): i, e, y
- Mærke, dystre vokaler (bagtungevokaler): u, o, å, a

Konsonaternes lyde:

- Hårde, bløde, hvislende, nasale

Rytme:

- gentagelser skaber rytme
- fordelingen af trykstærke/trykstærke stavelser
- højt/lavt tempo
- brud i rytmen
- karakteriser rytmen, fx hektisk, rolig, drømmende, energisk, længselsfuld, uregelmæssig, regelmæssig osv.

Forskellige rimtyper. Fx:

- parrim (aabb), krydsrim (abab), klamrerim (abba)
- allitteration/bogstavrim
- mandlige og kvindelige rim (ender verselinjen trykstærkt eller –svagt)
- dobbeltrim, sekvensrim, treledsrim, indrim

Særligt for argumentationsanalyse:

Her kan du tage fat i mange af punkterne ovenfor, men bør også gribe fat noget af i nedenstående:

- implicit/eksplicit argumentation
- subjektiv/objektiv
- ordvalgsargumenter
- appelformer: etos/logos/patos
- de tre underformer til etos: talerens sunde dømmekraft(phronesis), talerens gode menneskelige egenskaber(areté) og talerens velvilje over for tilhøreren(eunoia)
- er der belæg for argumentationen?
- argumentmarkører
- argumenttyper: (fx kvantitetsargument/udbredelsesargument, kvalitetsargument, egen-vinding, solidaritet, generalisering, frygtargument, idolargument, ekspertargument mv.)
- gendrivelse af argumenter
- argumentationsanalyse: påstand/belæg/hjemmel/rygdækning/gendrivelse/styrkemarkør (brug evt. fordi-derfor-i-kraft-af-prøven)
- diskursanalyse: identiteter(dem vs os), antagonismer, ækvivalenskæder, nodalpunkter, hegemoniske kampe
- det retoriske pentagram
- afsender/modtager

- Toulmins argumentationsmodel handler om at analysere argumentation: påstand, belæg, hjemmel, rygdækning, styrkemarkører, gendrivelse.

En analyse af argumentation kan forholde sig til spørgsmål af denne karakter:

Hvad er påstanden? Hvad vil afsenderen vinde tilslutning til?

Hvad kan afsenderens motiv være?

Er der overhovedet et argument? Holder argumentet?

Bygger argumentationen på rimelige, logiske og alment accepterede hjemler? Eller er hjemlerne problematiske?

Hvilke belæg fremføres? Og er der flere end dem der fremføres eksplicit?

Er nogen af belæggene nye påstande?

Er de centrale ords konnotationer/medbetydninger rimelige?

Er der centrale ord i teksten som er uklare eller uklart definerede?

Er der nogen definitioner, og er de rimelige?

Er der nogen sammenligninger og/eller generaliseringer, og er de rimelige?

Er der tale om manipulation?